

Észrevételek a Horthy-rendszer historiográfiájáról

Írásomban kísérletet teszek a Horthy-korszak jellegének megítélésével, értelmezésével kapcsolatos történelmi viták egy részének áttekintésére, hogy ezeken keresztül reflektáljak a jelenkori magyar történelem néhány – szerintem – lényeges kérdésére. A Horthy-kor történelmi narratíváin keresztül ugyanis jól kiviláglik a XX. századi magyar történelem számos kulcsproblémája is. A historiográfia nem pusztán a történetírás történetét jelenti: a történész műltről való gondolkodásában föltárul saját jelene is, és ilyen értelemben a historiográfia a történelmi folyamatok megismerésének is egyik eszköze.

*

I. Bár a Horthy-korszakról, illetve az annak jellegéről szóló szaktudományos munkák csak a második világháború utáni évtizedekben kezdtek megjelenni, már a két világháború közti időszakban is találkozhatunk olyan értékelésekkel, amelyek megpróbálták saját korukban jellemezni a fennálló rendszert.

Mindenekelőtt Weis István szociológus 1930-ban megjelent, *A mai magyar társadalom* című munkáját emelem ki. Weis könyvében elsősorban objektív megállapításokra szorítkozott, s tartózkodott mindenféle minősítéstől, a politikai berendezkedés autoriter, antidemokratikus jellege azonban egyértelműen kiolvasható művéből – a végrehajtó hatalom dominanciája a törvényhozás rovására, túlzott centralizáció stb. (Weis 1930, 205–225)

A másik fontos kortárs értékelés a korszak egyik legjelentősebb történésztől, Szekfű Gyulától származik, aki a *Három nemzedék*hez 1934-ben csatolt új fejezetben – amelynek megírásához többek között Weis István elemzését is felhasználta – a Horthy-kor „neobarokk” társadalmáról értekezett. (Szekfű 1989, 402–416) Szekfű a politikai rendszer jellegét ugyan nem boncolja, láttele a magyar úri világról – amelyben túlburjánzott a tekintélytisztélet, a rang- és címkórság, a kontraszelekcio stb. – a korszak politikumáról is rendkívül sokat elárul.¹ Szekfű ezen írásában – amely

először 1920-ban jelent meg, s később az első világháború után berendezkedő ellenforradalmi (arisztokrata-nagytőkés-dzsentri) rendszert legitimáló történetpolitikai munka vált belőle – alapvetően nem fordított hátat konzervatív-nemzeti felfogásának, ugyanakkor erősen érződik benne a szerző önkritikája, s annak a rendszernek a bírálata, amelynek korábban éppen ő maga szolgáltatott történeti igazolást.²

Az egykorúan megnyilatkozó gondolkodók sorából nem hagyható ki Erdei Ferenc sem, aki *A magyar társadalom* című munkájában három jól elkülöníthető szakaszra osztotta fel a Horthy-korszakot (ez legközelebb majd csak az 1960-as évek szakmunkáiban tér vissza, felváltva a rendkívül egyoldalú fasizmuskoncepciót), pontosabban – Erdei terminológiája szerint – az *ellenforradalom* korszakát. Az ellenforradalom első szakasza, Erdei szerint, „egyszerre képviselte az ellenhatást a régi feudalista rendszer, a tőkés polgári uralom és a szocialista forradalmi munkásság ellen,” s elsősorban a keresztény kispolgárság és a kiscgazdák dominálták. Az ellenforradalom következő periódusa – amelyet Bethlen István miniszterelnöksége félmjelzett – Erdei olvasatában a háború előtti rendszert, azon belül is Tisza István korszakát restaurálta. A bethleni konszolidációt reakciós berendezkedésnek tartotta, amely sikeresen leszerelte a parasztságot és a munkásságot, s egyúttal a kapitalizmussal és a polgársággal is kiegyezett. A gazdasági válságot követő periódusban hatalomra került Gömbös Gyula – Erdei szerint – annyiban fejlesztette tovább Bethlen reakciós politikáját, hogy abba fasiszta, illetve nemzeti szocialista elemeket is beépített. Erdei az utolsó évek leglényegesebb fejleményének a szélsőjobboldali nyilas mozgalom előretörését tartotta, aminek fő bázisát a válság miatt meggyengült kispolgárság és a parasztság, illetve részben a frissen városba özönlött paraszti eredetű munkásság – mely „még nem esett át a munkásmozgalom iskoláján” – alkotta.³

II. A második világháborút követő másfél évtized a Horthy-historiográfia szempontjából két jól elkülöníthető szakaszra oszlik. Az első – rövidebb – nagyjából 1948-ig tartott, s belőle leginkább Bibó Istvánt és a már említett Szekfű Gyulát érdemes kiemelni. A második kb. a hatvanas évek elejéig ívelt, és meghatározó történészei elsősorban Andics Erzsébet, Nemes Dezső, Karsai Elek, Pamlényi Ervin, Zsigmond László, Incze Miklós és Balázs Béla voltak.

Bibó 1948-ban készült *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című munkájában a következőket írja a háború előtti rendszer jellegéről: „Magyarországon 1919-től egy [...] feudális-konzervatív kormányzati forma uralkodott [...]”, mely ugyan „elvileg mindenféle társadalmi kérdés felvesetésének ellene volt, mégis, ha már el nem kerülhetett, könnyebben és szívebben engedett ennek a zsidókra szorított problémafelvetésnek, mint az igazi szociális kérdés teljes szélességben való felvetésének.” (Bibó 1948a)

Figyelemre méltó az idézet második fele is. Bibó nem maradt meg a társadalmi problémák egyszerű regisztrálásánál, hanem rámutatott arra, hogy a Horthy-rendszer – és nyomában majdnem az összes kelet-európai (új) nemzetállam – az égető szociális problémákból (mint például a nyomasztó földnélküliség, a jövedelmi egyenlőtlenségek, a városokban uralkodó tömegnyomor) fakadó társadalmi ellenállást faji-etnikai-vallási irányba terelte, elhárítva ezzel a releváns kérdések feltevését, s nem utolsósorban megakadályozva egy lehetséges forradalom kibontakozását.

Ugyanebben az évben jelent meg Bibó talán legismertebb tanulmánya, *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* címmel, amelyben – Erdeihez hasonlóan – már az ellenforradalmi terminust is használta: „A társadalmi mozdulatlanság kibírhatatlanságát a haladásellenes erők radikalizmusa, a fasiszmus fából vaskarikája kezdi ellensúlyozni. Rengeteg félreértés és rengeteg jó szándéknak a felőrlődése származott abból, hogy az egész ellenforradalmi konstrukciónak ezt az alapvető mozdulatlanságát nem vették észre. Az ellenforradalmi garnitúrának mind reakciós, mind fasiszta árnyalata, sőt a gyérszámú européer árnyalata is elszakíthatatlanul el volt kötelezve ennek a mozdulatlanságnak, s közöttük a különbség csak annyi volt, hogy az egyik következetesen végigvitte, a másik álreformokkal és álforradalmakkal spékelt meg. Fejleszteni azonban demokratikus irányban az ellenforradalom politikai platformját éppen úgy nem lehetett, mint ahogyan nem lehetett a kiegyezését, mert mind a kettőnek éppen az volt a lényege, hogy ne lehessen fejleszteni.” (Bibó 1948b)

Bibó tehát már 1948-ban fölismerte – amire majd bő egy évtizeddel később Ránki György és Lackó Miklós is rá fog jönni, meghaladva az ötvenes évek domináns narratíváját –, hogy a Horthy-rendszer nem tekinthető teljes egészében fasiszta rendszernek. Sokkal inkább autoriter, konzervatív-feudális, ellenforradalmi berendezkedés volt, amely egyaránt tartalmazott fasisztoid és – főleg a gazdasági válság előtt – a nyugati polgári demokráciákra hajazó elemeket is, bár utóbbinak inkább csak a díszleteit vette át a tényleges tartalom mellőzésével. A fasiszmus és az ellenforradalmi reakció összemosásának tévedésére Bibó három évvel korábban, közvetlenül a háború lezárulása után is felhívta a figyelmet: „A legnagyobb félrefogás a reakció és a fasiszmus egy kalap alá vétele. [...] Ha reakció alatt megmerevedett, torz tradicionalizmust értünk, akkor reakció és fasiszmus között van mély összefüggés, de ha el akarunk igazodni a tények között, akkor nincs értelme szimplán szövetségesekként beállítani őket.” Bibó szerint a fasiszmus egy kezdeményező, aktív, támadó álláspont, a reakcionárius ideológia viszont jóval passzívabb, elsősorban „[...] egy valamihez kötött, érdekviszonyokba vagy előítéletekbe mereven beágyazott” gondolkodás. A fasiszmussal való szövetsége pedig főképp arra épül, hogy „a fasiszta – többek között – olyan dolgokat támad, amelyekről a reakciós fél”. (Bibó 1945)

III. A Horthy-rendszer elméletileg is megalapozott, történelmi igényű vizsgálata azonban, ahogy fentebb már utaltam rá, ezután egy évtizedre megakadt, s átadta a helyét egy másfajta értelmezésnek. (Ennek funkciójáról és okairól a későbbiekben még lesz szó.) Andics Erzsébet 1946-os, új tézise szerint⁴: „Ami a Horthy-reakció által kiépített politikai rendszert illeti, annak vezéreszméje a magyar uralkodó osztályoknak a forradalom megismétlődésétől való halálos rettegése volt. A magyar ellenforradalom teremtette meg az első fasiszta diktatúrát Európában. [...] A Horthy-reakció tényleg fasiszta típusú politikai rendszer volt: a polgári szabadságjogok lábbal tiprása, a szociális és nacionalista demagógia, az antiszemitizmus, minden haladó gondolat elnyomása, a magyar nemzet legjobbjainak elpusztítása vagy elüldözése jellemezték.” (Andics 1946, 108) Érdekes elem Andics tanulmányában, hogy néhány oldallal később mintha kissé differenciáltabban kezdene írni a Horthy-korról, s ellentmondva korábbi gondolatainak, úgy vélekedik, hogy Horthy tekintélyuralmi rendszere mégsem csúsztható maradéktalanul össze a hitleri fasiszmussal. „Még voltak persze a maga sajátosságai (a Horthy-érának), amelyek egész sor másodrangú vonatkozásban megkülönböztették a hitleri totális fasiszta diktatúrától. A [...] magyar uralkodó osztályok félték minden politikai kísérlettől, amely jelentősebb módszerbeli és személyi változásokkal és fasiszta tömegmozgalom életre kelésével járt volna. Ragaszkodásuk a magyar alkotmányhoz, azaz a meglévő állapothoz, abban leli magyarázatát, hogy nagyon jól látták, hogy a magyar reakció egész fél-feudális rendszere recseg-ropog és vigyázni kell, nehogy egészen széttessék. [...] A magyar reakció [...] nem volt hajlandó egyszerűen lemásolni a német fasiszta rendszert, mert hatalmának fenntartására alkalmasabbnak találta a saját nemzeti, magyar módszereit.” (Andics 1946, 115–116) Ez a gondolat egyébként visszaköszön Lackó Miklós egy 1970-ben megjelent tanulmányában is, melyben Lackó – Andicsnál jóval pontosabban és szakszerűbb módon – kimutatta, hogy a magyar uralkodó osztálynak egyáltalán nem állt érdekében egy fasiszta tömegmozgalom hatalomra kerülése, hiszen ez éppen saját uralmi pozíciójukat ásta volna alá. Lackó szerint, a kelet-közép-európai „autoritativ-fasisztoid” rendszerek ezért nem épültek át soha – önmaguktól – totális fasiszta rendszerekké (Lackó 1986, 352–353).

Andics iránymutatásának megfelelően, az ötvenes évek elején megkezdődött a Horthy-korszak történelmi ártértékelése. Mindenekelőtt Nemes Dezső nevét érdemes kiemelni, aki Pamlényi Ervin és Karsai Elek közreműködésével elindította, illetve szerkesztette az *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945* című forrásközlő sorozatot. A dokumentumkötésorozat első részének (*Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*) bevezetőjében Nemes kifejti, hogy azért volt szükség a fasiszmus bevezetésére Magyarországon, hogy konszolidálni tud-

ják a finánczóke hatalmát, illetve hogy hozzájussanak külföldi hitelekhez. Bethlen ezért az „örjögő ellenforradalom terrorját” felváltotta a fasiszta diktatúra intézményes terrorjával. Nemes hangsúlyozta, hogy Bethlen a fasiszmusnak parlamentáris látszatot igyekezett biztosítani, annak érdekében, hogy idomuljon a „nyugati burzsoá demokratikus országok uralmi módszereihez”, illetve, hogy megtévessze a külföldi és hazai ellenzékét. Nemes nem kíméli a szociáldemokrata pártot sem, amelyet, nézete szerint, az 1921-es paktummal szervesen beépítettek a magyar fasiszmus rendszerébe, hogy segítségével beférközhessenek a munkásosztály soraiba. (Nemes 1956, 97)

Mindezek után érdemes röviden megvilágítani az imént vázolt fasiszmusnarratíva funkcióit és történelmi okait.

Romsics Ignác akadémiai székfoglalójában (és egyéb írásaiban is) a háború előtti magyar történetírás lerombolását és a tudományos élet gleichschaltolását a fiatal sztálinista, moszkovita, zsidó származású történészek bosszújaként interpretálta. Romsics ezen értelmezése azonban túlságosan egyoldalú, s figyelmen kívül hagy néhány lényeges szempontot. A történettudomány 1945 utáni átalakítása csak egy sokkal általánosabb történeti folyamat részeként fogható fel.

A második világháború befejezését követő években megkezdődött a magántulajdon fokozatos felszámolása, a régi, feudális maradványokkal terhelt, s rendkívül igazságtalan társadalmi struktúra széttörése, a hajdani elit elűzése, esetenként fizikai megsemmisítése. Ez a folyamat persze a tudományos és kulturális szférában is érezte a hatását: lényegében a polgári tudomány letörését, később teljes megszüntetését hozta magával. A másik tényező, ami szintén nem hagyható figyelmen kívül pedig az, hogy a szövetséges hatalmak a náci Németország legyőzése után kötelezően előírták Magyarország számára (is) a defaszizálást, aminek egyik legfontosabb ideológiai vetülete volt a történettudomány terén a teljes Horthy-korszak fasisztaként való megbélyegzése (Krausz 2011, 265–266).

Romsics ezen értelmezése egyébként nem pusztán leegyszerűsítő, egyéb szempontokból is rendkívül aggályosnak tűnik. Erre Gerő András 2012-ben hívta fel a figyelmet *Akadémikus antiszemitizmus* című cikkében, amelyből aztán a 2010-es évek talán lehangosabb történészi vitája kerekedett ki. Romsics Ignác székfoglalójában, aminek teljes szövege a *Rubicon*-ban jelent meg 2011-ben, a következőt állítja: „Az ország 1947-től felgyorsuló erőszakos szovjetizálása nélkül, amit csak kevesen láttak előre, a magyar történetírás európai színvonalon és az európai tendenciákkal összhangban folytathatta volna munkáját. Ez annak ellenére feltehető, hogy a Moszkvából hazatért emigránsokkal, a korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészekkel és a mindenkori karrieristákkal megerősödött kommunista történészcsoporthoz a kezdet kezdetétől támadta az ún. polgári történészeket.” (Romsics 2011, 73)

Gerőhöz hasonlóan magam sem szeretnék belemenni abba a kérdésbe, hogy az akadémikus mit is érthetett „európai színvonalon”, s hogy tényleg olyan volt-e a Horthy kor történetírása, illetve abba sem, hogy Romsics – meglehetősen tudománytalan módon – miért szeretné utólag kitalálni a történelmet. Ugyancsak eltekinthetünk attól a ténytől, hogy a két világháború között korántsem uralkodtak olyan idilli állapotok a történettudomány és általában a kulturális élet területén – elég, ha például a már idézett Szekfű Gyula egyes munkáira gondolunk, vagy arra, hogy a Horthy-érában egyáltalán nem neveztek ki zsidó származásúakat egyetemi tanárnak. Romsics elgondolása, miszerint az 1945 utáni (tudományos és politikai) átalakulások egy ideális viszonyrendszert zúztak szét, erősen kétségbe vonható.

Gerő a már említett cikkében azonban nem ezeket a pontatlanságokat veti Romsics szemére, hanem azt, hogy miért is olyan fontos a vallási tényező az inkriminált történészek esetében (Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter, Spira György, Zsigmond László). Romsics más kommunistáknál felemlíti a szociális karaktert is, hogy azok kispolgári, esetleg munkás származásúak voltak, viszont nála a zsidó mint vallási kategória is külön csoportot képez. Gerő szerint, Romsics akkor lenne igazán következetes, ha a hazai kommunisták jellemzésénél megmaradna kizárólag a társadalmi háttérnél – ami egyébként a vallási tényezővel szemben ténylegesen meghatározta őket. (Leegyszerűsítő volna persze ezt mindenkire általánosítani, de ne felejtjük el, hogy jelen esetben kifejezetten ateista és vallásellenes kommunistákról beszélünk.) Vagy éppen ellenkezőleg: ha már ragaszkodik az etnikai-vallási dimenzióhoz, akkor azt tegye konzekvensen.

Romsics értelmezése, amely szerint a kommunisták tábora „kárpitósokból, kispolgárokból és sértett zsidókból” állt, nemhogy szaktudományosan nem helytálló, hanem egyenesen a régi (két világháború közötti) keresztény-nemzeti-konzervatív kultúrafelfogás egyik legrosszabb elemét, az antiszemita intellektuális hagyományt rehabilitálja (Gerő 2012).

Romsics torzításaira egy évtizeddel korábban Gyáni Gábor is rámutatott már *Posztmodern kánon* című könyvében, Gerővel ellentétben azonban nem ment el az (explicit) antiszemita vádig, igaz, a Gyáni által kifogásolt szövegben Romsics (a Tanácsköztársaság jelentős számú zsidó funkcionáriusa kapcsán) nem nyilatkozik ennyire egyértelműen.

IV. A két háború közötti negyedszázad történészi megítélésével kapcsolatban a hatvanas évek jelentős minőségbeli változásokat hoztak.

A tudományos előrelépés egyik első, kézzel fogható terméke a Molnár Erik által szerkesztett *Magyarország története* volt, amelynek második kötetében Ránki György és Berend T. Iván írták a Horthy-korra vonatkozó fejezetet. A szerzőpáros 1964-es konklúziója szerint, a Horthy-rendszer uralma fenntartása érdekében használt bizonyos fasisztoid elemeket (a

kommunista párt törvényen kívül helyezése, üldözése, rendőri és közigazgatási önkény, a demokratikus szabadságjogok jelentős csorbítása stb.), de a külső és belső körülmények kényszerítő hatására kiegészítették azt a dualizmus-kori uralmi rendszer egyes alkotórészeivel (pl. a többpártrendszerrel és a parlamentáris forma fenntartásával). Így a bethleni konszolidáció során kialakult szerkezet alapvetően fasiszta jellegű volt, de ez keveredett a „konzervatív reakciós burzsoá törvényesség elemeivel”. Hangsúlyozták, hogy ez a konzervatív törvényesség az 1920-as évek második felében „liberálisabb színezetet” kapott, ám ez a liberalizmus csak rendkívül korlátozott mértékben nyilvánulhatott meg a fasiszta típusú intézkedések miatt. Rámutattak arra is, hogy a rendszer ugyan – elvben – parlamentáris volt, s – elvben – a kormányzó párt mellett egyéb ellenzéki pártok is működhettek, a valóságban viszont ez a hegemon kormányzat nem volt leváltható – csakúgy, mint a dualizmus idején (Molnár 1964, 382–383).

Rendkívül fontos a Horthy-rendszer/fasizmus historiográfiája szempontjából a *Történelmi szemle* 1962. 3-4-es száma. A tanulmányok közül elsősorban Lackó Miklós írását érdemes kiemelni, aki a következő definíciószerű meghatározását adta a '20-as évek politikai berendezkedésének: „[...] részben feudális eredetű, részben liberális burzsoá uralmi formák összekapcsolása és kiegészítése az ellenforradalom »korszerű«, fasiszta kormányzási formáival.”

A gazdasági válság azonban lerombolta a bethleni rendszernek ezeket a „tartópilléereit”, s erre a magyar nagytőkés-nagybirtokos osztályok (Csehszlovákia kivételével szerte az egész régióban) azt a választ adták, hogy még tovább gyengítették a liberális uralmi módszereket a fasiszta diktatúra elemeinek javára (Lackó 1962, 449). Lackó szerint, a hitleri fasizmus hatalomra kerülése újabb, jelentős fordulópontot jelentett a magyarországi uralkodó osztályok helyzetében, bár az uralkodó körök egyes csoportjai eltérően tekintettek a németországi fejleményekre. A „finánctőkés-arisztokrata” réteg követendő példának tartotta a fasizmus módszereinek és ideológiájának bizonyos elemeit (pl. a terror fokozása a munkásmozgalom ellen, nagyobb állami beavatkozás a gazdasági életbe a tőke, a nagybirtok és a hadsereg érdekében stb.), anélkül, hogy azt a maga teljességében átvette volna. Ahogy fentebb utaltam rá, elsősorban attól a lehetőségtől viszolyogtak, hogy a hatalmat egy fasiszta tömegpárt ragadja magához. Az uralkodó osztályok másik – katonatiszti, földesúri, burzsoá – szárnya viszont saját, egyéni törekvéseinek (gazdasági, állami pozíciók megszerzése, az idegen, elsősorban zsidó tulajdon újraosztása a „keresztény-nemzeti tőke” számára stb.) letéteményesét látta a fasizmusban, és sokkal kevésbé riasztotta őket a náci-fasizmus „álforradalmi” arculata (Lackó 1962, 452–453).

A Lackó, Ránki és Berend fémjelezte, gazdaság-, társadalom- és politikatörténeti szempontból is jól megalapozott koncepciót az 1970-es évek

végétől (a '80-as évek elejétől) fokozatosan felváltotta egy újfajta történészi értelmezés. Ez pár évvel később, a rendszerváltást követően domináns nézetté válik – igaz, az utóbbi másfél évtizedben erőteljesen felkapaszkodóban van egy még leegyszerűsítőbb, lényegét tekintve apologetikus narratíva is, amely már egyértelműen hatalmi legitimációt szolgál, s jobbra mindennemű szakmaiságot nélkülöz. De a Kádár-kor utolsó éveiben ez az irányzat még nem jelentkezett.

A 1980-as évtizedben kiforrni kezdő történészi értelmezés egyik fő jellemzője az volt, hogy a fasiszta-fasisztoid, illetve az ellenforradalmi terminusokat lassanként kikoptatta a szakirodalomból, s helyükre egyre inkább a „korlátozott polgári parlamentarizmus” fogalmát helyezte. Romsics Magyarország XX. századi történetéről írt, több kiadást is megért, nagy sikerű, szintetizáló kötetében a következőképpen foglalta össze nézeteit a Horthy-rendszer jellegéről: „Politikai intézményeit és azok működését tekintve a Horthy-korszak kormányzati formája korlátozott, azaz autoritatív elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt.” (Romsics 2010, 235)⁵

A fasiszta elemet azonban nem lehet maradéktalanul kitörölni a Horthy-rendszer értelmezéséből, anélkül, hogy ne mennénk bele egy elméleti zsákutcába. (Fontos ugyanakkor még egyszer hangsúlyozni, hogy a fogalom kizárólagossá tétele sem járható út, az 1950-es évek történetírói hagyománya nem éleszthető újjá.) Nem kívánok e helyütt a faszizmus fogalmi magyarázataiba merülni (ezt jó néhányan megtették már korábban), mindössze néhány szempontra szeretnék rávilágítani a Horthy-éra és a faszizmus kapcsán.

Romsics egy 2012-es összefoglaló jellegű cikkében a következőképpen érvel amellett, hogy miért kell kidobni a faszizmus fogalmát a Horthy-korszak értelmezéséből: „A fasiszta vagy nemzetiszocialista totalitarianizmus legfontosabb ismertetőjegyeivel – hivatalos ideológia, egypártrendszer, a parlamentarizmus felszámolása, a szellemi és kulturális élet gleichschaltolása és teljes ellenőrzése, a társadalmat permanens rettegésben tartó fegyveres terrorszervezet stb. – ez a rendszer nyilvánvalóan nem rendelkezett.” (Romsics 2012, 114)

Bárhogyan is ítéljük meg a faszizmust – mint ideológiát, mozgalmat és esetenként mint uralmi rendszert –, nehezen vitatható az a küldetése, hogy – akár erőszak alkalmazásával is –, megőrizze a fennálló rendet, az uralmi és tulajdonviszonyokat egy olyan (esetleges) forradalommal szemben, ami ezen viszonyok teljes lerombolására törekszik (ez Magyarországon 1919-ben, hacsak egy rövid időre is, de bekövetkezett). Ilyen konzerváló feladata kétségtelenül volt a két világháború között fennállt rendszernek.

Romsics idézett mondata további lényeges kérdéseket is felvet. A fasiszta (és nemzetiszocialista) „totalitarianizmusok” címszó alatt felsorakoztatott elemek valóban a rendszer „legfontosabb ismertetőjegyei” voltak?

A fasizmus kizárólag csak az egypártrendszert, az ideológiai kizárólagoságot és az állam által működtetett terrorgépezetet jelenti? Nincsenek-e a fasizmusnak sokkal mélyebb gazdasági-társadalmi mozgatói? Az akadémikus ezen okfejtéséből tulajdonképpen tényleg nem nehéz eljutni a fasiszta és az államszocialista rendszerek teljes összeméréséhez.

Megjegyzendő egyébként, hogy Romsics elemzéséhez azt a nyugati (angolszász) politológiai tipológiát használja, amely a XX. századi politikai rendszereket három kategóriába (parlamentáris demokrácia, totalitarizmus, autoritariánizmus) próbálja meg behelyezni. Ezt a „nemzetiközileg is elfogadott” elméletet Romsics tökéletesen objektívnek, és mindenféle ideológiai-legitimációs sallangtól mentesnek állítja be, s kísérli meg a Horthy-rendszerre ráhúzni – esetenként figyelmen kívül hagyva a régió-specifikumokat.⁶

Kétségtelen persze, hogy a Romsics által pontokba szedett jellemzők nem voltak olyan értelemben részei Horthy Magyarországnak, mint Hitler Németországnak, néhány szemponton azonban e tekintetben is érdemes elgondolkodni.

A Horthy-rendszer csak rendkívül problematikusan helyezhető el a parlamentáris demokrácia fogalmában (még akkor is, ha Romsics a „korlátozott” parlamentarizmus meghatározást használja). Kiütözik ugyanis egy alapvető ellentmondás. A nyugati típusú demokráciáktól eltérően, a magyarországi hatalmi/politikai elit – vagy régebbi terminust használva, a tőkés-arisztokrata uralkodó osztály – ebben a rendszerben nem volt leváltható.

A Horthy-kor parlamentje – Ránki szavaival – az „állami apparátus vezetőinek kreatúrája” volt. A hegemon párt mellett létezhettek ugyan egyéb pártok is – a kommunista pártot leszámítva, amely a régióban egyedül Csehszlovákiában nem volt betiltva –, de működésük nem irányulhatott a hatalom megszerzésére. Bizonyos szabadságjogok is biztosítva voltak (formailag), de „alkalmazásuk, felhasználásuk azonban szinte teljesen a rendőri és közigazgatási apparátus önkényétől függött.” (Molnár 1964, 383)

De térjünk még egy kicsit vissza az 1980-as évek historiográfiai fordulatához. Az átalakulás szempontjából szimbolikus jelentőségűnek tekinthetjük a *Mozgó Világ* 1979-es körkérdését, amelyet a szerkesztőség akkor pályakezdő történészekhez juttatott el, arról, hogy mi a véleményük olyan kérdésekről, mint a történettudomány aktuális helyzete, a tudomány és a hatalom összefonódása, a történelmi tudat stb. A történészek sorában Romsics Ignácot is megtalálhatjuk, aki válaszában – többek között – a két világháború közötti rendszer historiográfiai kérdéseivel foglalkozott. A fiatal Romsics mindjárt az elején leszögezte, hogy a Horthy-korral foglalkozó kutatás ismét egy nagyobb szakaszhatárhoz érkezett. Azért ismét – állapítja meg helyesen –, mert az 1960-as években már volt egy nagy

váltás, amely az 1950-es évek politikailag erősen motivált beszédmódját haladta meg. Ez utóbbitól nem a történelmi igényességet (forrásismeret és azok kritikus értelmezése, eredeti szemlélet stb.) várták el, hanem pusztán a „párthatározatok illusztrálását”. Elismeri ugyan, hogy a kor kutatása az ötvenes, hatvanas évek fordulójától nőtte ki magát tudománnyá, de egyben jelzi is, hogy a történettudomány új irányba fog tovább haladni. Miután felvázolta, hogy miről is kell szólnia a jövőbeli kutatásoknak (a parasztság társadalomtörténeti vizsgálata, a korszak vezető személyei – például Bethlen és maga Horthy), alig burkolt bírálóiban részesítette a korszak meghatározó tudósait. Romsics lényegében azzal diszkreditálta az idősebb generációhoz tartozó történészeket, hogy azok abban a korban szocializálódtak – töltötték gyermek- és ifjúkorukat –, amelyről utóbb, szakemberként objektív véleményt kellene nyilvánítaniuk. Ráadásul – emeli ki Romsics –, az idős, de még aktív nemzedék a kor politikai ütközeteiben is részt vett, mint kommunista, szociáldemokrata, kisgazda vagy parasztpárti. „Egy ilyen viszony óhatatlanul történelmietlen kérdésfelvetések és szubjektív ítéletek televénye. Megismétlem, hogy az ötvenes és a hatvanas-hetvenes évek történetírása között jelentős különbségeket látok az utóbbi javára, de nem egy néhány éve született munkáról is leír, hogy szerzője annak idején melyik párt tagja volt.” (Mozgó Világ 1979, 123–124)

Romsics két évvel ezelőtt megjelent visszaemlékezéséből kiderül, hogy a nyilatkozatot az MTA Történettudományi Intézetében nem fogadták túlzottan lelkesen. Ránki György több másik intézeti dolgozót – Romsicson kívül Szakály Ferencet, Bartha Gábort és Nagy Józsefet – éles bírálóiban részesített. Romsics esetében súlyosbító körülmény volt, hogy épp akkoriban zajlott a *Magyar História* című könyvsorozat számára írt, ismeretterjesztő jellegű írásának az intézeti vitája, ahol kéziratát súlyos kritikával illették. Felrótták neki, hogy túldramatizálja Trianon jelentőségét, hogy túlzottan azonosul a revíziós törekvésekkel, illetve túlértékeli a korszak társadalom- és kultúrpolitikai eredményeit, miközben a rendszer antidemokratikus jellegét, antiszemita (rasszista) voltát nem bírálja eléggé. Ránki egyenesen azt közölte Romsiccsal, hogy ilyen szemlélettel nem dolgozhat tovább az intézetnél (Romsics 2015, 189–190). A történettudományi intézet bíráló munkatársai – köztük Ránki – helyesen ismerték fel Romsics nacionalizmus felé hajló attitűdjét az 1970-es évek végén, holott ez akkor a maga teljességében még nem bontakozott ki. A már idézett 2012-es cikkében az akadémikus a következő – azóta sokat vitatott – kijelentést tette: „Összegezve a két évtizedes út eredményeit és hiányosságait, pozitívumait és negatívumait, a Horthy-kornak, véleményünk szerint, közepes vagy annál valamivel jobb osztályzat adható. Az árnyoldalak közé tartoztak a több szempontból anakronisztikus társadalmi viszonyok és az antidemokratikus politikai rendszer. A hátrányokat szenvedő csoportok közül egyre, a zsidóságra végül csaknem teljes pusztulás várt. Az 1944-es

deportálások áldozatainak száma mintegy félmillióra tehető. A többmillió nagyságrendet kitevő szegényparasztok reménytelenül várták a földreformot; a nagybirtokrendszer mind a mezőgazdaság modernizálását, mind a falusi nyomor felszámolását akadályozta. A pozitívumok közé sorolhatjuk a modern szociálpolitika számos elemének bevezetését, az oktatás kiemelt támogatását és a kultúra sokszínűségét. Az 1938 és 1941 közötti revíziós eredmények idején a külpolitika is »sikerágnak« tűnt. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez a »siker« kérészerű volt. Az 1944-45-ös inferno az egész 1920 utáni revíziós politika értelmét megkérdőjelezte.” (Romsics 2012, 117)

Az idézetből jól látszik, mi is az, amit közel negyven éve Romsics kritikusi észrevettek. Az akadémikus a jogfosztó törvényeket és a rendszer mély antidemokratizmusát a korszak társadalmi-kulturális részeredményeivel relativizálja, s „javítja fel” hármas fölére. Romsics megállapítását megjelenése óta sokan bírálták. Védelmeszői (például Zeidler Miklós vagy Ungváry Krisztián) azzal próbáltak érvelni mellette, hogy Romsics az utolsó békeévig, tehát 1938-ig vonta meg a rendszer mérlegét, az ország háborúba vezetését és a holokausztot már nem vette bele az értékelésbe. Jogosan merülhet fel azonban a kérdés, hogy miért nem. Az 1939 után következő fél évtized, a világháborúba való belépés és a népirtásban való részvétel nem része – sőt logikus következménye – az azt megelőző húsz évnek?

Romsics idézett írása, abba a napjainkban igen népszerű – és politikailag erősen motivált – elgondolásba illeszkedik bele, amely a két világháború között regnáló elit felmentését és a világpolitikai események áldozataként való bemutatását célozza.

V. A rendszerváltást követően a politika szintjén is jól érzékelhetően megindult a Horthy-korszak relativizálása/rehabilitálása. E máig tartó, restauratív folyamat már az államszocialista rendszer 1989–1990-es bukásával megkezdődött: Horthy Miklós 1993-as kenderesi újratemetését szimbolikus fordulópontnak tekinthetjük. Antall József miniszterelnök többször is megnyilvánult ezekben a napokban, s egyik nyilatkozatában – mintegy kijelölve az új irányvonalat – a Horthy-kor politikai rendszerét alkotmányos monarchiaként írta le. (Romsics 2004, 354)

Az 1980-as évektől kibontakozó, nacionalizmusba forduló történelmi értelmezés résnyire kinyitott egy ajtót, amelyen azután a 1990-es és 2000-es években akadálytalanul betörhetett a szélsőjobboldali, s a Magyarországon régi hagyományokra visszamenő nemzeti-sérelmi narratíva. Ez utóbbi legfontosabb jellegzetességei közé tartozik, hogy a Horthy-korszakot alapvetően pozitív elfogultsággal igyekszik bemutatni. Felróható hibák, kilengések, esetenként túlkapások pusztán a rendszer megszűlése körüli évekből mutathatók ki, azok is az 1918–1919-es forradalmakra adott

kényszerű reakciók voltak. A rendteremtés periódusában elkövetett bűncselekményekről, terrorakciókról a kormányzó egyáltalán nem is tudott, s ezek egyébként is hamar véget értek, amint konszolidálódott a helyzet Magyarországon. A németekhez való fokozatos diplomáciai-politikai közeledést, s utóbb a háborúba való sodródást a „szentistváni” Magyarország visszaállítását célzó törekvésekkel magyarázza. (Utólag már látjuk, hogy e vízió sorsa éppen a nácik mellett való elköteleződéssel és a világháborúba való belépéssel pecsételődött meg végleg.) Jellegzetes elem továbbá, hogy a rendszert a német megszállással (1944. március 19.) lezárja, mondván, hogy ettől kezdve már minden (a magyar zsidók deportálását is beleértve) a náci megszállók műve, Horthynak és a magyar államapparátusnak már semmi felelőssége nincs. Érveit jellemzően azzal próbálja meg alátámasztani, hogy az államszocializmus (ebben az olvasatban általában „kommunizmus”) korának történetírása mindent megtett azért, hogy a Horthy-korszakot negatív színben tüntesse fel, ezért szükség van olyan hangokra is, amelyek elfogulatlanul, a pozitívumokat is bemutatva jellemzik a két világháború közti berendezkedést. (Szalai 2001, 131–132)

Ez utóbbira szemléletes példa Bencsik Gábor 2001-ben megjelent könyve. A történész kritikusnak álcázott, de valójában rendkívül elfogult és leegyszerűsítő látásmódja – megfordult előjellel – az ötvenes évek munkáit idézi, annyi különbséggel, hogy ő talán még azoknál is sematikusabb képet tár az olvasói elé. A fenti, vázlatos historiográfiai áttekintés tükrében érdemes idézni Bencsik lakonikus – mindössze egy mondatos – összefoglalóját: „A hivatalos magyar történetírás 1945 és 1990 között mindent megtett azért, Horthy Miklós emlékét befeketítse, érdemeit elhallgassa, politikusi tevékenységét meghamisítsa.” (Bencsik 2001, 283)

A gazdasági, társadalmi és politikai szempontok elemzése tehát teljesen kikopott az újabb történeti munkák egy részéből. Helyüket átvette egy tisztán apologetikus, áltudományos értelmezés, s manapság már előfordulnak egyenesen szélsőjobboldali megközelítések is, amelyek már nemcsak Horthyt, hanem Szálasi is rehabilitálni próbálják – igaz, utóbbi egyelőre még nem nyert polgárjogot a történettudományban.

A történeti igazolást szállító hazai értelmiségiek sorából érdemes még kiemelni Schmidt Máriát, a politikai szerepet is vállaló történészt (egykori kormányfői tanácsadót), aki 2000-ben egy nemzetközi konferencián méltatta a Horthy-korszakot. Schmidt azt kifogásolta, hogy a két világháború közötti rendszert egyre többen próbálják befeketíteni – valóságban persze éppen fordítva állt a dolog az ezredfordulón –, pedig az azt követő időszak, tehát az 1945 és az 1956 közötti lényegesen rosszabb volt.

Ugyanezen a konferencián hangzott el a Horthy-rendszer eddigi talán legelhibázottabb értékelése: Schmidt odáig ment, hogy – szerinte – a két világháború közötti Magyarországon polgári demokrácia uralkodott. (Népszava 2000, 2) A Horthy-rendszer – helyenként differenciált elem-

zésnek beállított – relativizálása mellett párhuzamosan megfigyelhető az államszocializmus történetének egyre leegyszerűsítőbb interpretációja és nem ritkán teljes kriminalizálása is. Schmidt ugyanezen konferencián hívta fel a figyelmet arra, hogy le kell számolni a Kádár-nosztalgiaival, hiszen a volt pártfőtktár nem volt más, mint egy hataloméhes diktátor, aki csak hazaárulás és tömeggyilkosság árán tudta megtartani a hatalmát.

*

A Horthy-korszak történetészi értelmezése az elmúlt hetven év alatt számos nagy fordulaton esett át. Az 1945 utáni néhány év előremutató, progresszív fejleményeit egy politikailag erősen befolyásolt olvasat váltotta fel, amely az 1960-as évek elejéig hegemon pozícióban is maradt. E rendkívül sematikus szemlélet térnyerése nem tudható be kizárólag a polgári történetírást lerombolni kívánó fiatal kommunista történészek bosszújának, a jelenséget a kor nagy gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásaival összefüggésben érdemes vizsgálni.

A Kádár-korszak '60-as, '70-es éveitől az ideológiai (politikai) kötöttségek egyre inkább háttérbe szorultak, így megkezdődhetett a Horthy-rendszer tudományos, kritikai vizsgálata. Az államszocializmus utolsó periódusában érezhetően megindult egy jobbratolóási folyamat a történettudományban, amely a rendszerváltást követő években csúcspodott ki, a Horthy-korszakot relativizáló, sőt akár egyenesen idealizáló narratívákban. Az 1989–90-es fordulat pluralizmusa paradox módon visszahozta az ötvenes évekre jellemző átpolitizált beszédmódot. Ez azonban már nem a kriminalizáció jegyében folyik, hanem épp ellenkezőleg: egy horthysta (kulturális és politikai) restauráció legitimációjához szállít intellektuális muníciót.

Jegyzetek

- ¹ Szekfű, még ha 1934-ben nem is írta le, vélhetően tisztában volt a politikai berendezkedés autoriter jellegével, hiszen röviddel a háború befejeztével *Forradalom után* címmel megjelent írásában a két világháború közti negyed századot már álpárlamentarizmusnak minősítette. (Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Budapest, Gondolat, 1983, 50–64.) A fogalmat egyébként néhány évvel később Andics Erzsébet és Nemes Dezső is használták.
- ² Lásd még: Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Budapest, Napvilág, 2015. 45–50.
- ³ A szöveget lásd <http://mek.oszk.hu/05900/05942/html/gmerdei0002.html> (Letöltés: 2017. június 6.)
- ⁴ Érdeemes megemlíteni, hogy Andics már 1945-ben megfogalmazta ugyanezen gondolatokat *Fasizmus és reakció Magyarországon* c. művében (Budapest, Szikra, 1945.).

- ⁵ A parlamentáris demokráciával, Romsics szerint, első sorban a dualizmus korából megörökölt liberális politikai intézményrendszer, azaz a többpártrendszer, a parlament, a felelős kormány, az igazságszolgáltatási struktúra szuverenitása és a kulturális élet pluralizmusa kötötte össze a két világháború közti rezsimet. Az autoriter berendezkedéssel pedig ezen intézmények antidemokratikus működése rokonította. Ennek jellemző megnyilvánulásai közé tartozott a nyílt szavazás, a végrehajtó hatalom nyomasztó túlsúlya, a sajtószabadság korlátozása s a nyílt vallási, illetve faji diszkrimináció. Ez utóbbiak egyáltalán nem voltak részei az 1867 és 1918 közötti periódusnak. Romsics szerint, a magyar rendszer sajátossága – a legtöbb kelet-közép-európai országhoz hasonlóan – éppen ez az „átmenetiség” és „elegyesség”, ezért szerinte akár – a nyugat-európai politológiai kategóriákat elfogadva és alkalmazva – hegemonisztikus pártrendszerű autoritarianizmusként is aposztrofálhatjuk a Horthy-kort.
- ⁶ Lásd még: Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004. 350.

Hivatkozott irodalom

- Andics Erzsébet: *Munkásosztály és nemzet* (2. kiadás). Budapest, Szikra, 1946.
- Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora*. Budapest, Magyar Mercurius, 2001.
- Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. (1948.) A teljes szöveget lásd: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/363.html> (Letöltés: 2017. június 2.)
- Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. (1948.) A teljes szöveget lásd: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html#356> (Letöltés: 2017. június 2.)
- Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. (1945.) A teljes szöveget lásd: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/169.html> (Letöltés: 2017. június 2.)
- Gerő András: Akadémikus antiszemizmus. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=147459:akademikus-antiszemizmus&catid=9:vendegek&Itemid=66&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201706 (Letöltés: 2017. június 3.)
- Krausz Tamás: A magyar történetírás és a marxizmus. In: *Viták kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Előadások, esszék és tanulmányok*. Budapest, Russica Pannonicana, 2011.
- Lackó Miklós: Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi háttéréről Magyarországon az 1930-as években. *Történelmi szemle*, 1962/3-4.
- Lackó Miklós: A fasizmus Kelet-Közép-Európában. In: Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. 2. kötet. Budapest, Magvető, 1986.
- Molnár Erik (főszerk.): *Magyarország története*. 2. kötet. Budapest, Gondolat, 1964. *Mozgó Világ*, 1979. október.
- Nemes Dezső (szerk.): *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945*. 1. kötet. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Budapest, Szikra, 1956.
- Népszava*, 2000. november 2.

- Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről.* Budapest, Osiris, 2004.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században.* Budapest, Osiris, 2010.
- Romsics Ignác: A magyar történetírás gleichschaltolása. (Szovjetizált múltkutatás.)
In: *Rubicon* 2011/5.
- Romsics Ignác: A trianoni Magyarország első két évtizede. Mérlegen a Horthy-korszak, *Rubicon*, 2012/1-2.
- Romsics Ignác: Személyes történeteim (1977-2014). In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történész műhelye.* Kolozsvár, Komp-Press, Korunk, 2015.
- Szalai Pál: A Horthy-rendszer jellegéről. *Eszmélet*, 52. sz. (2011. tél).
- Szekfü Gyula: *Három nemzedék, és ami utána következik.* (Ötödik könyv: Trianon óta). Budapest, Maecenas, 1989.
- Weis István: *A mai magyar társadalom.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1930.